

M.H.NƏZƏROV

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: muslimnazarov@mail.ru

DOI:10.48652/f9034-3047-6888-m

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

POSTİNDUSTRIAL CƏMIYYƏTDƏ TƏHSİLİN FƏLSƏFİ XÜSUSIYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: təhsil, informasiya, postindustrial cəmiyyət, əmək, modernləşdirilmə

Ключевые слова: образование, информация, постиндустриальное общество, труд, модернизация

Key words: education, information, postindustrial society, labor, modernization

Son onilliklər ərzində dünyada keyfiyyətli sosial dəyişikliklər baş verdi. Bu dəyişiklikləri anlayan Qərb sosioloqları (D.Bell, E.Toffler və başqaları) postindustrial cəmiyyət anlayışını təklif etdilər (5). D.Bellin təsnifatına görə, post-sənaye tipli cəmiyyət, iyirminci əsrin son onilliklərində ABŞ-da, Yaponiyada, bir sıra Qərbi Avropa ölkələrində formalaşmağa başladı. İctimai istehsal sistemindəki əsas əlaqə informasiya əldə etmək, işləmək və saxlamağa yönəlmiş əməkdir. Bu cəmiyyət elmi nailiyyətlərə əsaslanan texnologiyanın inkişafı ilə xarakterizə olunur (4).

Dünya sivilizasiyasının sənayedən postindustrial, informasiya inkişaf mərhələsinə keçdiyi aydın oldu. Yeni cəmiyyətdə təhsil və elm bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını müəyyən edən aparıcı institutlara çevrilir.

Post-sənaye cəmiyyətinin əsasını informasiya təşkil edir ki, bu da öz növbəsində informasiya cəmiyyətini yaratdı. İnformasiya cəmiyyəti nəzəriyyəsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, bu cəmiyyət XX əsrdə də cəmiyyətlərin inkişafının əvvəlki mərhələlərində baş verənlərə zidd proseslərlə xarakterizə olunur.

Beləliklə, mərkəzləşmə əvəzinə rayonlaşdırma, bürokratiya əvəzinə demokratikləşmə, standartlaşdırma əvəzinə fərdiləşdirmə anlayışları yarandı. Bütün bu proseslər informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə idarə olunur (8).

Postindustrial cəmiyyətin təhsil sistemlərini öyrənərkən, ilk növbədə, təhsilin mədəniyyətin ötürücü hissəsi kimi qəbul edilməsi vəziyyəti problemlidir. Buna uyğun olaraq təhsilin funksiyası mədəniyyət kodunu yayımlamaq, gənc nəsli informasiya ilə təmin etməkdir. Təhsil bütün həyatı boyu insan fəaliyyətinin xüsusi sahəsinə çevrilir. Onun funksiyası təkcə bilik, bacarıq və vərdişlərin bir nəsildən digərinə sistemli şəkildə ötürülməsində deyil, həm də insanların mürəkkəb informasiya məkanına uyğunlaşdırılması üsullarının işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

İnsanın mühüm funksiyaları olan təhsil strategiyasının istiqamətlərini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1) fundamental, ensiklopedik biliyin formalaşması

2) intellektual və mədəni sistemlərin formalaşması (şəxsiyyət yaradıcılığının inkişafı, qeyri-sabitlik şəraitində qərar qəbul etmə üsullarının mənimsənilməsi, müasir həyatın ontoloji əsaslarının dərk edilməsi, tarixi ənənələrin bilmək, sosial təcrübənin yenilənməsi metodlarına sahib olmaq)

3) texniki vasitələr və onlardan istifadə üsulları haqqında biliklərin formalaşdırılması (kompüterlərin, interfeyslərin işlənilib hazırlanması, dil maneələrini aradan qaldırmaq üçün texniki vasitələrdən istifadə)

4) informasiya qanunları haqqında biliklər sisteminin formalaşması (informasiyadan istifadənin hədləri: dəyər, təhlükəsizlik).

Bu tendensiyalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, postindustrial cəmiyyətdə informasiya proseslərinin intensivləşməsi, informasiyanın getdikcə daha dərindən işlənməsi və ondan hərtərəfli istifadəsi insanın ahəngdar inkişafı, onun sabitlik və uyğunlaşma qabiliyyətinin artması amilinə çevrilə bilər. Bu baxımdan postindustrial cəmiyyət aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

– İqtisadiyyatda bilik istehsalı, məlumatın işlənməsi və yayılması ilə əlaqəli sektor üstünlük təşkil edir;

– Xarici və daxili ticarətin ümumi həcmində texniki informasiya satışının payı iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı və emal sahələrinin məhsul payından çoxdur;

– İnformasiyanın yaradılması, işlənməsi, yayılması ilə məşğul olan ölkə əhalisinin payı kənd təsərrüfatında və sənayedə işləyən işçi qüvvəsinin sayından çoxdur;

– İnternetlə yanaşı global telekommunikasiya şəbəkəsi formalaşır. İnkişaf etməkdə olan post-sənaye cəmiyyətində müasirlik əvvəlki dövrə görə daha mürəkkəb hala gəlir.

İnformasiya cəmiyyətində yeni iqtisadiyyat – biliklər iqtisadiyyatı yaranır. Sənaye cəmiyyətinin iqtisadiyyatından daha yüksək əlavə dəyər istehsal edir. Yenilik onun əsas məhsuludur.

Biliyə əsaslanan iqtisadiyyatda insan amili digər istehsal amillərindən daha vacibdir. Müasir innovativ şirkətlər artıq ənənəvi “fiziki” mənbələrə deyil, ilk növbədə innovativ insanlara arxalanırlar.

Postindustrial cəmiyyətdə əməyin formaları və mahiyyəti, insanın işçi kimi rolu və funksiyaları əsaslı şəkildə dəyişir. Yeni əmək funksiyalarını yerinə yetirməyə qadir olan yeni işçi tipinin formalaşdığını deyə bilərik. Postindustrial cəmiyyətdə bu prosesin əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi vurğulamaq olar:

1. Fəaliyyət prosesində insanın subyektiv mövqeyi yüksəlir. Sənaye cəmiyyətində işçilərin çoxu minimal səlahiyyət və məsuliyyət daşıyaraq böyük bir bürokratik korporasiyanın montaj xəttinin bir hissəsi və ya funksionerləri idi, halbuki onların səlahiyyətləri və vəzifələri minimal idi. Bütün səlahiyyət və qərar qəbul etmə funksiyası təşkilati iyerarxiyanın zirvəsində cəmləşmişdi. İşçilərin subyektiv mövqeyi zəif tələb olunurdu.

Post-sənaye cəmiyyətinin təşkilatları getdikcə daha “düz” və demokratik olur. Onlarda işləmək, səlahiyyətlərin adi işçilərə verilməsini əhatə edir və onlardan yüksək keyfiyyət, ucuz qiymət, daimi yenilik və sürətli qərar qəbul etməyi, məsuliyyəti öz üzərinə götürməyi tələb edir.

Sürətli dəyişiklik indi təşkilatın bütün üzvlərinin qərarların qəbulu prosesinə cəlb edilməsi, davamlı öyrənmə, təkmilləşmə inkişafda iştirakı ilə təmin edilir. İşçilərin subyektiv mövqeyi yüksəlir və peşənin məcburi hissəsinə çevrilir

2. Əməyin yaradıcı xarakteri artır. Sənaye tipli təşkilatda iş müntəzəm, sabitlik və vahidlik ilə xarakterizə olunurdu.

Müasir cəmiyyətdə adi peşələr avtomatlaşdırılır, proqram təminatı ilə əvəzlənir, işçilərdən getdikcə daha çox qeyri-standart yaradıcı həllər tələb olunur. Yaradıcı əmək tədricən reproduktiv əməyi əvəz edir və əməyin əsas formasına çevrilir.

3. Əməyin təşkilinin layihə forması və çevikliyi artır. Sənaye dövrü korporasiyasında əməyin təşkilinin tipik forması sərt bürokratik proses və ya konveyer tipli istehsal xəttidir. İşçi bu dəyişməz mexanizmin bir hissəsi oldu və bir “maşın”a bənzədərək şəxsi keyfiyyətlərini formalaşdırdılar.

Post-sənaye cəmiyyətində texnologiyanın yüksək dəyişmə sürəti qeyri-müəyyənlik vəziyyəti yaradır ki, bu da yalnız layihə mühitində həll edilə bilər. Buna görə də post-sənaye cəmiyyətində iş getdikcə daha çox layihə formasını alır. Layihə bir neçə nəfər tərəfindən birlikdə həyata keçirilən və unikal məhsul və ya xidmətlə nəticələnən müvəqqəti fəaliyyətdir. Layihə işinə internet işi, iş saatları və digər çevik funksiyalar daxil olmaqla insandan uyğun-

laşma, ünsiyyətcillik, məsuliyyət, yaradıcılıq, yəni şəxsi keyfiyyətlərin və xüsusiyyətlərin inkişafını tələb edir

4. Mütəxəssislərin ümumi qabiliyyətlərinin rolu artır. Sənaye dövrünün təhsili, əldə edilmiş bilik və bacarıqların davamlılığı ilə xarakterizə olunurdu. Ümumiyyətlə insan bütün iş həyatı boyunca bir peşəyə yiyələnir. Postindustrial dövrdə bilik və bacarıqların müvəqqəti olduğu aydın oldu. Bir neçə ildən bir yeni bacarıqlar yaranır və köhnələr sıradan çıxır. Tükənmiş qələmlə yazı bacarığı kompüterdə mətn redaktorundan istifadə etmək, həftəlik qənaət etmək bacarığı - elektron təşkilatçıdan istifadə, kitabxanalardan istifadə etmək bacarığı – internetdə məlumat axtarmaq bacarığına çevrilir.

Bu şərtlər daxilində insanın yalnız xüsusi bilik, bacarıq və qabiliyyətlər deyil, ümumi peşəkar səriştənin rolu artır. Proaktivlik (gözlənilən düşüncə), sistem və layihə təfəkkürü, yaradıcılıq, emosional zəka XXI əsrdə tələb olunacaq qabiliyyətlərdir. Onların inkişafı insanın peşəkar və şəxsi uğurunu müəyyən edəcəkdir.

5. İşçilərin dəyərində və motivasiya komponentlərində dəyişiklik baş verir. Sənaye dövrünün insanı öz fəaliyyətində ona münasibətdə dövlət-korporativ dəyərlər və ənənəvi “yad” motivlər (sabitlik, pul, status) üstünlük təşkil edirdi.

Postmodern insanın dəyərləri və motivləri fərqli olduğundan, yeni dövrün işçiləri üçün iş artıq öz-özlüyündə məna ifadəsi deyil, onun şəxsi məqsədlər və talelərlə necə əlaqəli olduğunu başa düşmək vacibdir.

Beləliklə, yeni şəraitdə təhsil sistemi fərdin və cəmiyyətin inkişaf mənbəyinə çevrilə bilər və ya məhdudlaşdırıcı amil ola bilər. Təhsilin inkişafa töhfə verməsi üçün o, öz aparıcı funksiyasını göstərməlidir. Təhsilin inkişafı sənaye dövründə formalaşmış və əsas komponentlərdə əks olunan xüsusiyyətlərini qəbul etmişdir: məzmun, texnologiya və təşkilat.

Məzmun baxımından, birincisi, bu, təlim proqramlarının “müəyyən edilmiş”, zamanla sınaqdan keçirilmiş biliklər əsasında formalaşmasında özünü göstərir (6, s.38). Buna görə də, tədris materialları çox vaxt mövcud elm və təcrübədən əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır.

Məzmun ənənəvi yanaşmanın digər bir mənfə cəhəti onun daha çox “bilik” (və ya elmi) paradigması ilə müəyyən edilməsidir. Bu, tədrisin tətbiqini azaldır və təhsilin keyfiyyətindən narazılığın səbəblərindən biri kimi çıxış edir.

Texnoloji baxımdan təhsilin mühafizəkarlığı ənənəvi (əsasən, frontal və qrup) tədris forma və metodlarından istifadədə, o cümlədən müəllim və şagird arasında subyekt-obyekt münasibətinin qorunmasında ifadə olunur.

A.M.Novikovun, qeyd etdiyi kimi, “ali təhsil hələ də kütləvi istehsal fabrikinə (konveyer sistemi) bənzəyir, burada gələcək mütəxəssislər eyni standartlara uyğun olaraq hazırlanır, onlar bütün həyatı boyu bürokratik bir təşkilatda gündəlik iş görməli olacaqlar (7, s.37). Bu cür təhsilin nəticəsi “şəxs funksiyası”dır: o, son dərəcə standart və dəyişməz peşə şəraitində yaxşı işləyir, lakin yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik olan situasiyalarda, təkbaşına qərar qəbul etməli və şəxsi məsuliyyət daşımaları olduqda çətinliklər yaşayır.

Beləliklə, ənənəvi təhsildə məzmununda, təqdimat metodlarında, texnologiyalarında dəyişkənlik yoxdur. Aydın ki, o, insanları yeni dövrə, qeyri-müəyyənliyə, dəyişikliyə, seçmə, yaradıcı vəziyyətlərə hazırlamalıdır. Prioritetlər müstəqil planlaşdırma, tələbənin şəxsi və peşə həyatının inkişafı, ömür boyu təhsil üçün şəraitin yaradılması olmalıdır.

Belə təhsil ideyası elmdə bir neçə onilliklər ərzində işlənib hazırlanmışdır və “qabaqcıl təhsil” adlandırılmışdır. Bu konsepsiya inkişaf etmiş əks düşüncəsinin həyatda qalması üçün canlı maddə gerçəklikdən qabaq gözləməlidir. Bununla birlikdə, pedaqogikada qabaqcıl təhsilin birmənalı anlaşılması geniş inkişaf etməmişdir. Mühüm ümumi məqam, fikrimizcə, qabaqcıl təhsilin konkret biliklərin aparıcı elementlər ola bildiyi halda təhsili irəliləməyin mümkünlüyünü insanın ümumi xüsusiyyətləri, qabiliyyətləri və strategiyalarında axtarmaq lazımdır (6, s.38).

İnsanları gələcəyə hazırlamağın yeganə yolu şəxsiyyətyönümlü təhsil paradigmasından istifadə etməli, təhsilin məzmununun dəyişkənliyini qəbul etmək, fəal təhsil texnologiyalarını tədris prosesinə tətbiq etməli, tələbələrin peşəkar mövqeyini inkişaf etdirən və təşəbbüslərin həyata keçirilməsi imkanlarını yaradan çevik interaktiv təhsil və təşkilati mühitdən istifadə etməkdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. F. Yeniləşən cəmiyyət. Müasir elmi paradigma və idarəetmə. B., 1998, 56 s.
2. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010, 800s.
3. Nəzərov M.H. Təhsilin sosiomədəni əsasları. Monoqrafiya. Bakı: 2017, 256 s.
4. Nəzərov M.H. "Postsənaye cəmiyyəti" nəzəriyyəsi: Z.Bjezinski, E.Toffler, D.Bell // Bakı, 22 dekabr 2014 – Newtimes.az
5. Белл Д. Будущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: пер. С англ. М.: Академия, 2004. 788 с.
6. Ефремов А.П. Повышение квалификации и повышение квалификации // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. № 19.с. 38-43.
7. Новиков А.М. Постиндустриальное образование: монография. М.: Эгвес, 2008. 136 с.
8. <https://center-yf.ru/data/stat/osobennosti-postindustrialnogo-obshchestva.php>

М.Г.Назаров

Философские особенности образования в постиндустриальном обществе

Резюме

Статья посвящена проблеме модернизации высшего образования. Показаны особенности и функции труда рабочих в постиндустриальном обществе. Было проанализировано, что современная работа - это проектная среда с гибкими условиями труда, и современный работник имеет способность принимать решения и брать на себя ответственность, что традиционное образование соответствует индустриальной эпохе и подготовке студентов к новому обществу. Модель опережающего образования обоснована как ключевая концепция модернизации образования.

M.H.Nazarov

Philosophical features of education in a post-industrial society

Summary

The article is devoted to the problem of modernization of higher education. The features and functions of workers' labor in a post-industrial society are shown. It has been analyzed that modern work is a project environment with flexible working conditions and a modern worker has the ability to make decisions and take responsibility, that traditional education is in line with the industrial era and student preparation for a new society. The advanced education model is justified as a key concept of education modernization.

Rəyçi: fəls.e.d. Z.B.Ağayeva

Redaksiyaya daxil olub: 26.01.2022